

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.019.5:323.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.17>

ПРИНЦИП РАЦІОНАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ У СУСПІЛЬСТВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Анна Сабара

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Ключовим питанням дослідження виступає використання принципу раціональності у процесі ухвалення політичних рішень у суспільствах перехідної демократії. Даний принцип апелює до раціональності акторів політичного процесу, об'єктивного аналізу політичної ситуації, яка вимагає ухвалення рішення, вибору найефективнішої та найбільш якісної з альтернатив. Суспільство перехідної демократії характеризується нестабільністю системи. Це спричинено сукупністю інституційних та культурних змін, які впливають на можливість відходу від принципу раціональності.

Розглянуто поняття політичних рішень та його ознаки. Визначено, що принцип раціональності у процесі ухвалення політичних рішень потребує детальнішого збору й аналізу вхідних даних. Досліджується можливість застосування даного принципу в умовах суспільства перехідної демократії. Визначено основні особливості суспільств перехідної демократії. Зазначено велику кількість паралельних процесів у суспільстві, зокрема лібералізацію та демократизацію, які проходять у різних сферах життєдіяльності суспільства, та нестабільність політичної системи. Зазначено умови використання принципу раціональності в ухваленні політичних рішень у таких системах.

Зроблено висновок про ухвалення політичних рішень у суспільствах перехідної демократії як складний процес. Пояснено характеристику процесу збільшення кількості та якості політичних акторів і політичних інститутів. Проаналізовано необхідність побудови якісних раціональних алгоритмів процесу ухвалення політичних рішень, які базуються на принципі раціональності. Визначено дуальність принципу раціональності. Обґрунтовано принцип раціональності процесу ухвалення політичних рішень на всіх його етапах та принцип раціональності безпосередньо поведінки політичних акторів, які намагаються максимізувати свою вигоду в політичному процесі.

Ключові слова: політичні рішення, процес ухвалення політичних рішень, принципи ухвалення політичних рішень, принцип раціональності, суспільство перехідної демократії, політичний транзит.

У політичній науці та практиці одним із центральних понять є поняття політичного рішення. Це обґрунтовано одним із підходів розуміння політичного процесу, який стверджує, що політичний процес – сукупність політичних рішень, оскільки «<...> предмет політики становлять людські рішення, а політична наука – це вивчення таких рішень» [1, с. 17]. Принциповим у контексті нашого дослідження є розуміння, що саме ухвалення політичного рішення – це процес вибору однієї з альтернатив дій, які спрямовані на вре-

гулювання / покращення політичної системи. Коли ми говоримо про врегулювання системи, мається на увазі, що у процесі становлення та реалізації владних відносин політичні рішення прямо чи опосередковано стосуються розподілу ресурсів.

Характеризуються політичні рішення обов'язковістю їх виконання об'єктом, на який спрямовано рішення, та публічністю. Також ознакою у сфері ухвалення саме політичних рішень є чіткий поділ функцій усіх акторів, які безпосередньо чи опосередковано мають стосунок до цього процесу, незалежно від його етапу [6, с. 107–109].

Важливим вважаємо згадати масштабність впливу цього рішення, оскільки воно спрямоване на організацію (управління) усього суспільства або ж великих соціальних груп. Тому в ухваленні рішень спостерігається велика кількість сторін, які зацікавлені в розподілі ресурсів.

Потреба ухвалити політичне рішення завжди спричинена якоюсь проблемою, наявною чи потенційною, тому ми можемо говорити про ситуативність даного явища, і водночас про необхідність його ефективності для вирішення даної проблеми.

Політичним рішенням також притаманна ознака невизначеності як «недостатності релевантної інформації для вибору управлінських альтернатив. Релевантна інформація – це та, яка адекватна змісту виникаючих проблемних ситуацій, характеризує їх зміст і необхідна для вироблення обґрунтованого рішення» [6, с. 105–107]. Це часто спричинено багатогранністю проблем, їхнім масштабом, суперечливістю, особливо в сучасному глобалізованому суспільстві.

Отже, зважаючи на такі ознаки політичних рішень, ми спостерігаємо необхідність використання певних правил та принципів, які допоможуть ухвалити максимально ефективне рішення, для вирішення проблем у суспільстві загалом з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін.

Одним із ключових принципів, використання якого необхідне в політичному процесі, є принцип раціональності. На цьому принципі базується класична модель ухвалення рішень, яка по суті своїй ґрунтується на позитивізмі. Також на його основі виникли такі концепції, як: концепція обмеженої раціональності (Г. Саймон) та концепція всеосяжної раціональності (Дж. Бьюкенен, К. Ерроу, Е. Даунс) [8, с. 42]. Тут важливе розуміння, що у процесі розвитку поняття раціональності теж дещо модифікується. Так, Г. Саймон пропонує свою модель ухвалення політичних рішень і вказує на раціональні збір і обробку інформації, а також аналіз результатів того чи іншого рішення ще до його ухвалення. Також виокремлював використання структурного та системного методів у процесі ухвалення політичного рішення. Проте дослідник визначав обмеженість розумової діяльності безпосередньо людини, яка реалізує цей процес [8, с. 43]. Водночас прихильники концепції всеосяжної раціональності стверджують, що актор, який ухвалює те чи інше політичне рішення, насамперед намагається максимізувати власну вигоду та мінімізувати витрати. Тут важливо те, що в нього наявні особисті інтереси та цілі, для досягнення яких використовуються оптимальні засоби, необхідна для реалізації вибору інформація про альтернативи та їхні наслідки, а сам вибір здійснюється на основі раціональних правил і особистих преференцій [8, с. 44].

Отже, ми спостерігаємо зміну вектора раціональності. Якщо раніше вона декларувала суто раціональний характер дослідження ситуації і її гіпотетичних наслідків, згодом Г. Саймон визначив, що абсолютна раціональність не є можливою через особливості людського мислення, то в контексті всеосяжної раціональності вектор змінився на раціональність конкретного індивіда, який реалізовує свої інтереси, і його раціональність ґрунтується на аналізі ситуації та виборі вигідної саме для нього альтернативи [8, с. 42–44].

Попри модифікацію трактувань та розуміння поняття раціональності як такої, попри варіативність як самого процесу так і аналізу ухвалення політичних рішень, принцип раці-

ональності є базовим для реалізації тих чи інших цілей політичних акторів у процесі ухвалення політичних рішень. Цей момент важливий у контексті нашого дослідження, зважаючи на те, що суспільства перехідної демократії, нестабільні політичні системи, частіше опираються на поведінку політичних лідерів, ніж на інститути в цій політичній системі, які перебувають у стані знищення або формування.

Власне демократичний перехід містить процеси демократизації та лібералізації, які часто відбуваються паралельно в різних елементах політичної системи і життя суспільства загалом. Ці фази характеризуються зміною балансу сил поміж панівними верхівками, їх деформаціями чи абсолютною заміною [7]. У нашому контексті необхідно згадати А. Пшеворського, який визначав основним завданням правильний вибір стратегії і тактики демократичних перетворень. Зважаючи на те, що демократичні перетворення – це тип політичного процесу, який можна трактувати через сукупність політичних рішень, а стратегія і тактика – це результат раціонального аналізу ситуації та сукупність раціонально спланованої діяльності, ми ще раз повертаємось до необхідності застосування принципу раціональності у процесі ухвалення політичних рішень [4].

Під час проведення аналізу демократичного переходу через фази лібералізації та демократизації варто зазначити, що ці фази проходять у сфері не лише політичного управління, але й економічного та соціально-культурного. Дуже важливе розуміння того факту, що ухвалення рішення про сам перехід від одного режиму до іншого може бути спровоковано різними чинниками. Зважаючи на те, що жодна тоталітарна/авторитарна система не передбачає добровільного переходу, а лише у відповідь на певну кризову ситуацію. Тут варто згадати ознаку політичних рішень, яка описувалась вище, – ситуативність. Тобто рішення – це відповідь на кризову ситуацію або ж запобігання їй. Саме тому, на наш погляд, процес має набувати максимального раціонального характеру на всіх своїх етапах.

Отже, ми доходимо висовку, що сам транзит є продуктом ухвалення політичного рішення про перехід. З іншого ж боку, ми спостерігаємо деяку деформацію суспільства, оскільки перехід, як уже зазначалось, відбувається не лише в межах перебудови політичних інститутів, адже зміни впливають на суспільство. Тут варто зауважити, що під час переходу самого суспільства змінюється тип політичної культури. У разі ухвалення політичних рішень у суспільствах перехідної демократії, які ухвалює безпосередньо суспільство (наприклад, вибори чи референдуми), ми спостерігаємо різку неоднорідність вибору громадян через відсутність базових політичних цінностей та політичної освіченості в широких мас, тобто відсутність раціональності їхнього вибору, а також масові маніпуляції політичних еліт. Це явище – застосування принципу раціональності в ухваленні рішення політичної елітою щодо стратегії виборчих кампаній як маніпулятивних, яке чудово накладається на концепцію всеосяжної раціональності.

З іншого боку, якщо зосередитись на ухваленні політичних рішень поза межами виборчого процесу як такого, зважаючи на економічний перехід (створення чи утвердження ринкової економіки), соціокультурний перехід (формування системи демократичних цінностей у суспільстві й утвердження активістського типу політичної культури), ми бачимо необхідність раціонального аналізу під час ухвалення політичних рішень не лише політичних чинників, але й економічних, соціальних і культурних. Це зумовлено тим, що суспільство перехідної демократії перебуває у становленні себе як політичного гравця, отже, переходить зі статусу об'єкта у статус суб'єкта політичного процесу.

На політичній арені спостерігається збільшення кількості політичних акторів, отже, процес ухвалення політичного рішення ускладнюється збільшенням кількості параметрів аналізу вхідних даних, альтернатив рішень та наслідків цих рішень. Це спричиняє необхід-

ність встановлення чітких алгоритмів обробки інформації та базованого прогнозування. Звичайно, у нестабільній системі чіткі алгоритми дій можуть: а) обмежувати дослідження внаслідок виникнення якісно нових політичних явищ чи створення політичних прецедентів, які можуть не вписуватись у даний алгоритм; б) спотворювати якість дослідження внаслідок нетипової ірраціональної реакції політичних акторів; в) детальний аналіз може затягувати політичний процес, тому політичне рішення може втратити актуальність, його відсутність може призвести до краху системи.

Цих недоліків можна уникнути, якщо створити складний раціональний алгоритм, який включатиме підалгоритми вивчення нових явищ, з одного боку, та формування і використання міждисциплінарних методологій у процесі ухвалення політичних рішень, з іншого.

Зокрема, у такому ключі ми більшою мірою опираємось на дескриптивно-експлікативний підхід до розуміння ухвалення політичних рішень, який базується на емпіричному дослідженні ситуації, яка вимагає політичного рішення, ураховує в аналізі поведінковий аспект діяльності політичних акторів. Адже так чи інакше політичні рішення ухвалюють люди, зі своїми психологічними та поведінковими характеристиками. Тут варто згадати той факт, що чим важливіше політичне рішення, тим менша кількість осіб залучені до його ухвалення, незалежно від політичного режиму та політичної культури в суспільстві (наприклад, оголошення військового стану в державі – рішення, яке ухвалює безпосередньо президент країни, чи ухвалення рішення про реформування тієї чи іншої галузі, яке потребує політичної волі та політичної відповідальності профільного міністра, прем'єр-міністра та президента) [5, с. 31–32].

На наш погляд, за такої складності як системи, так і ухвалення рішень у ній постає потреба побудови правильних раціональних алгоритмів аналізу ситуації, які б мінімізували час обробки інформації. Для цього найлогічнішим є метод моделювання, з урахуванням емпіричних даних міждисциплінарних досліджень політичних систем, які залежно від специфіки політичної системи можуть бути частково формалізованими. Отже, дане моделювання дозволяє проаналізувати нестабільну систему та вивести певний прогноз її розвитку, за умов раціональної поведінки її акторів.

Ми доходимо висновку, що ухвалення політичних рішень у суспільствах перехідної демократії – надзвичайно складний процесом, який є ключовим елементом політичної системи, що трансформується. Зважаючи на збільшення кількості та якості політичних акторів та політичних інститутів, необхідний детальний аналіз проблемних ситуацій, на які спрямовані ті чи інші політичні рішення. Зважаючи на збільшення кількості вхідних даних дослідження, необхідна побудова якісних раціональних алгоритмів процесу ухвалення політичних рішень, які базуються на принципі раціональності. Даний принцип стосується не лише самого процесу ухвалення політичних рішень поетапно, але й безпосередньо поведінки політичних акторів, які намагаються максимізувати свою вигоду в політичному процесі.

Список використаної літератури

1. Порівняльна політологія сьогодення : світовий огляд / Г. Алмонд та ін. Москва : Аспект-Пресс, 2002. 537 с.
2. Дегтярьов А. Прийняття політичних рішень : навчальний посібник. Москва : КДУ, 2004. 416 с.
3. Корнієнко В., Денисюк С., Шиян А. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі : монографія. Вінниця : Універсум, 2008. 184 с.
4. Головка І. Процеси демократизації у трансформаційних суспільствах: сутнісні характеристики та специфічні ознаки. *Гілея : науковий вісник*. 2013. № 75. С. 432–435. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_182.

5. Кармазіна М. Прийняття політичних рішень: огляд методологічних підходів та моделей процесу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. № 17. С. 30–41. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26624/06-Karmazina.pdf?sequence=1>.
6. Карпов А., Карпов А., Маркова Е. Психология принятия решения в управленческой деятельности. *Метасистемный подход : монография*. Москва : Изд. дом РАО, 2016. 644 с. URL: <http://www.lib.uniyar.ac.ru/edocs/iuni/20160531.pdf>.
7. Марадик Н. Концептуальні моделі та методологічні засади вивчення процесів демократичного переходу у постсоціалістичних країнах. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. № 21. С. 246–257. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26811/27-Maradyk.pdf?sequence=1>.
8. Чабанна М. Основні підходи до аналізу прийняття політичних рішень у західній політичній науці. *Наукові записки Національного університету «Київо-Могилянська академія»*. 2009. Т. 95 : Політичні науки. С. 42–46. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3991/Chabanna_Osnovni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

THE PRINCIPLE OF RATIONALITY IN THE PROCESS OF POLITICAL DECISION-MAKING IN SOCIETIES OF TRANSITIONAL DEMOCRACY

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Anna Sabara

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The study is devoted to the research of rationality principle's usage in the process of decision making in societies of transitional democracy. Present principle appeals to actors of political process rationality, as well as objective analysis of political situation, which requires decision making and choosing of the most effective and the most qualitative of alternatives. Society of transitional democracy is characterized by unstable system. That is caused by a set of institutional and cultural changes, which affect possibility of departure from the principle of rationality.

Concept of political decision and its signs were considered. It was defined that principle of rationality in the process of decision making requires more detailed collection and analysis of incoming data. The possibility of using this principle in terms of society of transitional democracy is studied. Main features of societies of transitional democracy were defined. Great amount of simultaneous processes in such societies were specified, in particular liberalization and democratization, which take place in different spheres of society's vital activities, and instability of political system. The terms of rationality principle's usage in terms of decision making in such systems were specified.

A conclusion was made about the process of decision making in societies of transitional democracy as a complicated process. Characteristic of increasing the number and quality of political actors and political institutions was explained. Necessity of qualitative and rational algorithms of decision making, which are based on the principal of rationality, was analyzed. Duality of rationality principle was defined. Principle of rationality of political decision making on all its levels and principle of rationality of political actor's direct behavior were justified.

Key words: political decisions, political decision-making process, principles of political decision-making, principle of rationality, society of transitional democracy, political transit.